

УДК 330.322.01

Г.М. Гузенко, Ю.О. Гайдученко

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

Стаття присвячена дослідженню процесу формування інтелектуального потенціалу людини і суспільства як основи розвитку економіки. Аналізуються форми вираження, функціонування та структура інтелектуального потенціалу.

Ключові слова: людський інтелект, людський капітал, інтелектуальний потенціал, інтелектуальні можливості, інтелектуальні ресурси, інтелектуальний капітал, інтелектуальна діяльність.

Статья посвящена исследованию процесса формирования интеллектуального потенциала человека и общества как основы развития экономики. Анализируются формы выражения, функционирования и структура интеллектуального потенциала.

Ключевые слова: человеческий интеллект, человеческий капитал, интеллектуальный потенциал, интеллектуальные возможности, интеллектуальные ресурсы, интеллектуальный капитал, интеллектуальная деятельность.

The article is devoted to the research of the intellectual potential formation process of the individual and the community as a basis for the development of the economy. The forms of the functioning and structure of intellectual capacity, expression is analyzed in the article.

Key words: human intelligence, human capital, intellectual capital, intellectual capacity, intellectual resources, intellectual capital, intellectual activity.

Постановка проблеми. Людський інтелект, високий рівень освіти населення - не тільки наслідок багатства і розвитку країни, а й визначає їхній розмір і ступінь адекватності вимогам та потребам. Сьогодні складається така ситуація, коли головну роль в економічному і громадському житті відіграє сфера послуг, яка створює в розвинених країнах до 70% робочих місць і має тенденцію до збільшення попиту на людські ресурси. Зростаюча інтенсивність знань у багатьох країнах передбачає потребу у висококваліфікованих працівниках. Так, зайнятість у сфері науки і технологій (RS) у зоні ОЕСР зростає набагато швидше, ніж загальна зайнятість. Талановиті іноземці складають значну частку робочої сили для HRST у багатьох країнах ОЕСР, а глобальний ринок для висококваліфікованих фахівців стає більш конкурентоспроможним, тому що можливості працевлаштування в таких країнах, як Китай і Індія, поліпшуються. У той же час зростає міжнародна

конкуренція щодо пошуку талантів, а це означає, що країнам потрібно буде збільшувати свої власні інвестиції в людські ресурси [1].

Разом із процесом інформатизації суспільства у становленні знання як головного фактора процесу виробництва «підривається товарне виробництво і товарно-грошові відносини, засновані на пануванні приватної власності й економічної влади матеріального багатства. Знання є істинним багатством, що ніколи не може бути відчужене від свого виробника, воно завжди залишається з ним. Знання у своєму виникненні є реалізацією людської можливості, що утверджує щось нове і вперше, і в цьому сенсі воно продуктивне, означає процес пізнання, відкриття, руху вперед» [2, с. 122].

Аналіз актуальних досліджень. Дослідженню теоретичних і практичних аспектів формування інтелектуального потенціалу присвячено роботи багатьох зарубіжних, російських та українських вчених: У.Петті, А.Сміт, Дж.Мілль, Д.Рікардо, Т.Мальтус, С.Кузнець, Т.Шульц, Г.Беккер, М.Блауг, О.Сухарев, В.Прошак, А.Гапоненко.

Аналіз різних підходів до дослідження процесу формування інтелектуального потенціалу людини і суспільства в ретроспективі економічних шкіл і напрямків переконливо доводить, що економічна теорія до другої половини ХХ століття лише епізодично торкалася питань інтелектуальної складової економічного зростання, оскільки набір аналітичних інструментів подібних досліджень був відсутній. Єдиної теорії відтворення інтелектуального потенціалу не було, однак багато вчених-економістів, представників різних шкіл і напрямків розглядали у своїх роботах ті або інші елементи інтелектуального потенціалу суспільства, утверджуючи їхню важливість і значимість.

Відомо, що перші елементи майбутньої теорії «інтелектуального потенціалу» зародилися вже в XVIII - XIX ст. (У. Петі, А. Сміт, Дж. Мілль та ін.) і започатковувалися вони на основі таких положень: вартість виховання й освіти людини створює реальні витрати; праця освіченої людини більш

продуктивна, ніж праця неосвіченої, отже, витрати на освіту збільшують національне багатство. Реальний внесок у дослідження проблем людини і його здібностей внесли економісти класичної школи Д. Рікардо і Т. Мальтус [9], що виклали лише окремі елементи теорії людського капіталу, які однак не склалися у закінчену систему.

Згідно А. Маршаллу [5], процес вкладання коштів у розвиток продуктивної сили людини має «зовнішній» ефект, який належить суспільству. Тому висновок стосовно того, що державі варто активно підтримувати систему освіти й навчання, у кінцевому підсумку вилився у спробу визначити вартість людини і таким чином оцінити втрати суспільства від захворювань і передчасної смерті (І. Фішер, А. Гулднер та ін.).

Теоретичні і практичні передумови досліджень у сфері формування продуктивних сил людини формуються наприкінці ХХ сторіччя. Зокрема, у роботах ряду авторів-науковців (С. Кузнець, Т. Шульц, Г. Беккер, Й. Бен-Порет, М. Блауг, Дж. Мінцер) зазначалося, що інтелектуальні можливості людини стають вирішальним фактором економічного зростання; науково-технічна революція змінює зміст праці, умови і фактори ефективної економічної діяльності людини; актуальною стає гуманізація наукового знання і виробництва в цілому.

У дослідженнях К.Р. Макконела і Е.С. Брю [6] та ін. знання, здібності і навички людини були визнані особливою формою капіталу на тій підставі, що подібно матеріально-речовим засобам виробництва, їхнє формування вимагає як від самої людини, так і від суспільства в цілому передбачуваних і досить істотних витрат і що вони, подібно речовому капіталу, забезпечують своєму власникові одержання більш високого доходу.

Мета статті. Метою даної статті є дослідження та аналіз теоретичних та практичних процесів формування інтелектуального потенціалу, з'ясування форм вираження, функціонування та складових інтелектуального потенціалу.

Виклад основного матеріалу. У сфері людського розвитку зафіксовано значний прогрес як по країні в цілому, так і по регіонах [7]. Україна також пішла вперед у досягненні ряду цілей розвитку тисячоліття, особливо у скороченні абсолютної бідності, охопленні шкільною освітою, зниженні смертності матерів, немовлят і дітей віком до 5 років. Оскільки абсолютна бідність, рівень освіти та очікувана тривалість життя є трьома складниками індексу людського розвитку (ІЛР), глобальний ІЛР України значно покращився, навіть незважаючи на те, що очікувана тривалість життя зменшилася. В інших сферах, однак, прогрес незначний. Відносна бідність залишилася практично незмінною. У сфері охорони здоров'я розрив між тривалістю життя чоловіків і жінок продовжив збільшуватися. Людський розвиток – поняття ширше за індекс людського розвитку. Через зосередження на показниках абсолютної бідності, охоплення освітою та очікуваної тривалості життя ІЛР таких країн, як Україна, ігнорує такі фактори, як соціальне залучення та розвиток сприятливого середовища, в якому люди вели б тривалий, здоровий та творчий спосіб життя – це істинна мета людського розвитку. Там, де ці фактори включені в оцінку прогресу України, картина більш неоднозначна: досягнення України у людському розвитку помітні, однак не такі значні.

Узагальнюючи вищезазначені підходи, ми прийшли до наступних висновків. По-перше, якщо інтелектуальні ресурси відсутні або використовуються неефективно (нижче деякого граничного рівня), то іде спад економіки, її розвиток може бути тільки екстенсивним або стагнаційним. Загальна ефективність економічного розвитку при цьому досить низька. По-друге, існує межа фінансування інтелектуальної сфери, коли стан системи нижче цієї межі означає конвергентну кризу інтелектуальної сфери з перспективою деградації, яка підтримується цією ж системою.

Заслужують на увагу запропоновані теоретико-методологічні основи дослідження демографічних чинників розвитку трудового та інтелектуального потенціалу, які ґрунтуються на всебічному вивченні основних елементів

демографічної ситуації, що спостерігається під час конкретного відрізка часу як в усій країні, так і в окремих її регіонах. Особливого значення в плані формування інтелектуального потенціалу в перехідний період набуває дослідження загальноосвітнього та професійного рівня населення, його реальної можливості втілювати на практиці та вдосконалювати здобуті знання, вміння і трудові навички [8].

Таким чином, підтверджується висновок, що соціальна сфера діяльності людей є механізмом, де економічний капітал конвертується в освітній, закріплюючи позиції власників у системі суспільного відтворення. А це свідчить про єдність і цілісність сфер господарської і соціальної діяльності людей. Інтелектуальна діяльність у цілому є необхідним елементом соціалізації. Тому становлення інституту інтелектуального потенціалу одночасно і визначає, і є наслідком капіталізації економічних відносин, як в соціальній, так і в духовній сферах. Саме такі обґрунтування знаходимо в сучасних наукових працях [9-11].

Як зарубіжний досвід на прикладі відсталих в соціально-економічному розвитку країн, так і гіркий вітчизняний досвід переконують, що коли країна не розвиває власний інтелектуальний потенціал випереджаючими темпами, вона залишається на узбіччі світової спільноти.

У найбільш узагальненому розумінні інтелектуальний капітал нації - це інтелектуальний потенціал, який активно використовується у процесах економічного розвитку [12, с. 477]. В свою чергу пропонується до елементів інтелектуального потенціалу нації включати такі елементи:

- систему освіти (державні та недержавні навчальні заклади);
- комп'ютерне забезпечення (абсолютна і відносна кількість комп'ютерів, їхня якість, ступінь охоплення мережею зв'язку);
- системи зв'язку (швидкість зв'язку, його надійність, перешкодостійкість, захищеність від несанкціонованого доступу);
- бази даних (на друкованих та електронних носіях);

- система науки (державні та недержавні наукові заклади);
- інтелектуальна власність (патенти, ліцензії та ноу-хау) [12, с. 477].

Вважаємо цей перелік дещо узагальненим і таким, що дозволяє урізноманітнити форми вираження та функціонування інтелектуального потенціалу.

У контексті більш поглибленого трактування заслуговують на увагу роботи В. Прошака, який в результаті аналізу еволюції розвитку поняття «інтелектуальний потенціал» [13] та дослідження його сьогоденного змісту [14] пропонує таке визначення: «сукупність творчих здібностей індивідів та їхній освітньо-кваліфікаційний рівень, які дають змогу, використовуючи уречевлені (зматеріалізовані) інтелектуальні засоби, засвоювати набуті та творити нові знання для ефективного соціально-економічного розвитку країни» [15, с. 7].

Інтелектуальний потенціал включає ряд суттєвих складових, кожна з яких дозволяє інтегруватися всім іншим у цілісну систему. Структурно інтелектуальний потенціал можна представити як єдність п'яти складових:

1) Кадрова - відображає безпосередньо творчий потенціал всієї інтелектуальної галузі суспільної праці, яка завжди персоніфікована і представлена людьми певного віку, статі, рівня кваліфікації, досвіду роботи, етичних підвалин, здібностей та ін.;

2) Матеріально-технічна - визначається сукупністю матеріальних, технічних, інфраструктурних умов інтелектуальної праці;

3) Результативна - дає уявлення про зміст всієї сукупності актуальних наукових відкриттів і нових знань про природу і суспільство, які є «стартовим майданчиком» для нових відкриттів і винаходів, а також про продукти інтелектуальної діяльності у всьому їхньому різноманітті;

4) Соціоінформаційна - яка виражається у здатності суспільства адекватно сприймати наукові досягнення, усі наявні інтелектуальні продукти, у здатності громадян оволодівати цими досягненнями, а також у формах концентрації і адресного розподілу потоків накопиченої актуальної інформації

відповідно до функціонального розподілу праці у різних підсистемах інтелектуальної діяльності. Це визначається рівнем загальної освіти в країні, станом інститутів інтелектуальної діяльності, всієї інформаційної системи;

5) Організаційно-правова – відображає нормативно оформлені організаційно-інституціональні структури, їхній правовий режим, сукупність норм права, що регулюють інтелектуальну діяльність, форми і методи управління використанням інтелектуального потенціалу. Ця підсистема забезпечує єдність всіх названих підсистем на різних рівнях управління і визначає режим їхнього функціонування [15].

За експертними оцінками, вартість інтелектуального потенціалу сучасного суспільства перевищує вартість основних фондів традиційних галузей індустрії.

В українських реаліях при переході до економіки знань особливо важливо зрозуміти, що сучасний ринок праці формується під впливом широкого попиту на робочу силу новаторського типу і одночасно масового виходу на ринок праці кадрів, які добре підготовлені до роботи в умовах інтенсивних науково-технологічних змін, здатні до активної перетворюючої діяльності [16]. Визначаючи сьогодні економічну стратегію, необхідно усвідомлювати, що сучасний світ - це, передусім, світ технологій, світ, в якому купують і продають продукти інтелектуальної праці. І вже ні у кого не викликає сумнівів, що розвиток інтелектуальних галузей - це найважливіша позиція в економічній стратегії країни, яка прагне добробуту суспільства [17].

Однак якщо розглядати інтелектуальний потенціал в контексті нового типу економіки, що формується, а саме економіки знань, - тут інтелектуальний потенціал буде розглядатися в якості ключового фактору і джерела економічного зростання, але за необхідної умови його вмілого використання і розвитку. Економічне зростання як важливий фактор суспільного прогресу може забезпечити підвищення інтелектуального потенціалу тільки тоді, коли збільшення приватних доходів буде рівномірним, а також коли воно забезпечує і акумулює достатньо державних

надходжень, що інвестуються в інститути, які переважно визначають людський розвиток - в школи і медичні центри, а не в озброєння.

З точки зору принципів формування національної економічної політики, одним із вирішальних пріоритетів для успішного розвитку країни є створення умов і механізмів для ефективного перетворення інтелектуального потенціалу нації в інтелектуальний капітал.

На нашу думку, найсуттєвішим визначенням практичної значимості даної категорії є таке визначення: інтелектуальний капітал - це знання, які можна перетворити на прибуток та оцінити. Тобто, воно охоплює будь-які технологічні, управлінські та ринкові новинки, що можуть бути інновацією, тобто приносити додатковий прибуток [18]. Звідси, від освіти і розвитку потужного інтелектуального капіталу залежить не тільки майбутнє певної організації або фірми, але й те, наскільки швидко країна увійде до числа передових постіндустріальних країн світу.

Сьогодні, наприклад, актуальне для українського суспільства обговорення проблем, наскільки стан інтелектуального капіталу на рівнях макро- (держава), мезо- (регіон або галузь) та мікро- (окремий економічний суб'єкт) може бути одним із визначальних факторів при формуванні кластеру [19]. Створення нового та перетворення його на інновацію вимагає значних витрат, особливо в галузях, пов'язаних із формуванням нових знань, НДДКР та «ноу-хау». Віддача від ідей та знань зростає при тиражуванні, обміні та використанні. В кластері в умовах мережевої взаємодії великої кількості учасників є можливість отримання максимальної користі та економічного ефекту від нових знань.

Форма інституціонального закріплення інтелектуального потенціалу виявляється в природному праві власності на сукупність здібностей кожної людини, працівника компанії. Цей тип інтелектуальних активів є винятковим надбанням його власника, отже, компанія не може на свій розсуд розпоряджатися цими активами. Що ж до інтелектуальних активів, які мають відповідний ступінь об'єктивізації, то вони є власністю компанії.

Інтелектуальний потенціал має тенденцію до зростання тільки тоді, коли створюються нові об'єкти інтелектуальної власності, проводяться науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи (НДДКР), коли створюються об'єкти авторського права (ОАП), об'єкти промислової власності (ОПВ) і ноу-хау [20]. Це підтверджується також системою формальних сертифікатів, котра включає: дипломи (академічні, про вищу освіту, дипломи лауреатів), розряди, ліцензії, патенти, що засвідчують набуття знань і навичок. Із цих позицій заслуговує на увагу думка А. Гапоненка [1], що категорії «людський потенціал» і «людський капітал», «інтелектуальний потенціал» і «інтелектуальний капітал» та різні їхні сполучення можна ідентифікувати за низкою загальних ознак, але не можна ототожнювати; підміна або механічне змішування даних категорій призводить до методологічних і, відповідно, методичних помилок, які спотворюють оцінку наявних і прихованих людських ресурсів, меж і ефективності їхнього застосування; підходи до вибору кількісних і якісних індикаторів оцінки розвитку соціально-економічних систем за допомогою даних категорій можуть істотно розрізнятися; категорія «капітал» (у даному випадку людський і інтелектуальний) більш спостережлива, мобільна і, відповідно, вимірювана, ніж категорія «потенціал», що робить категорію «капітал» привабливішою для економічної теорії і практичного менеджменту.

Узагальнюючи вищезазначені підходи, пропонуємо таке визначення категорії «інтелектуальний потенціал країни»: це здатність держави досягати економічного зростання на основі застосування знань, вмінь, навичок, досвіду, пізнавальних та духовних здібностей економічно активних членів суспільства, які забезпечують динамічні темпи приросту ринкової вартості та капіталізацію суб'єктів господарювання та дозволяють отримувати інтелектуальну ренту.

Важливою передумовою для формування інтелектуального потенціалу на всіх рівнях є стимулювання інноваційної діяльності як державою, так і власне підприємствами своїх працівників. Такий підхід припускає і активну участь

держави в процесі переходу на загальноприйняті світові стандарти володіння, користування і управління інтелектуальною власністю (ІВ).

Системний державний підхід полягає в тому, щоб розглядати інтелектуальну власність в ширшому контексті, виходячи із взаємозв'язку понять «людський капітал» та «інтелектуальний потенціал».

Для безперервного нарощування інтелектуального потенціалу необхідно, щоб інноваційні процеси й освоєння нової продукції тривали безперервно, причому кожен наступний інноваційний процес повинен розпочинатися задовго до настання спаду в попередньому. Таким чином, приріст інтелектуального потенціалу, що відбувся за рахунок збільшення коефіцієнта якості кадрового капіталу, однозначно визначає збільшення ринкової вартості організації і, отже, є інформативним показником управління інтелектуальним капіталом.

Особливо важлива роль щодо формування інтелектуального потенціалу відводиться сектору наукомісткого виробництва, де в основному й зосереджений потужний інтелектуальний потенціал, який впливає на стан та ефективність економічного зростання.

Враховуючи інтелектуальну основу нового типу економіки, Б.В. Саліхов вважає, що економіка високої моральності, або гуманістична і ноосферна економіка, може бути названа інтелектуальною економікою, а процес формування такої економіки може бути названий процесом її інтелектуалізації. Автор наголошує, що явище «інтелектуального» в економіці не слід пов'язувати лише із змістом розумової діяльності людини, що мало місце на будь-якому етапі соціально-економічного розвитку. Явище «інтелектуального» характеризується вищою формою розумової діяльності, пов'язаною із освіченістю, свідомістю, щирим гуманізмом, що реально сприяє прогресивному людському розвитку [2, с. 11].

Цілком поділяємо й таку думку цього ж автора, що інтелектуальна діяльність — це процес реалізації інтелекту й інтелектуального потенціалу у відповідній, наприклад, економічній, сфері людської діяльності [2, с. 43]. А

інтелектуальний потенціал — система інституціолізованих знань про те, у яких альтернативних сферах відповідної інтелектуальної діяльності може бути використаний інтелект відповідного суб'єкта.

Інтелектуалізація діяльності в суспільстві не може здійснюватися без інтелектуалізації відповідного процесу управління, що виступає у формі інтелектуального підприємництва. Отже, очікувані і передбачувані технологічні, продуктові та соціальні інновації, а також зростання конкурентоспроможності країни неможливі без управління процесами пошуку, актуалізації, капіталізації і комерціалізації творчих знань.

Особливості національного економічного менталітету породжують складності та протиріччя, якими супроводжується об'єктивна тенденція підвищення знаньмісткості вітчизняного господарства. Для менталітету українського суспільства характерні, з одного боку, традиційні очікування сильної держави, здатної самостійно вирішувати всі проблеми. З іншого боку, формується нова ментальність, пов'язана з поверховим сприйняттям закономірностей становлення і функціонування конкурентного ринку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, до людини як мети і мірила суспільного розвитку, головного, визначального чинника розвитку економіки і суспільства повинна бути прикута увага на всіх рівнях в державі і в регіонах. У цьому сенсі економічна наука збагачується новими концептуальними підходами, серед яких підходи до формування регіональної політики розвитку людських ресурсів, яку сьогодні потрібно розглядати як форму реалізації державної стратегії інноваційного типу в умовах глобалізації та євроінтеграції. Новий формат регіонального розвитку та регіональної політики можна отримати на основі концепції інноваційної якості людських ресурсів (ІЯЛР). Під нею розуміють безмежну потребу людського пізнання, в основі якого лежить інноваційна культура людини, колективу, регіону, суспільства в цілому, їхня здатність до інновацій на основі нового знання у всіх сферах людської діяльності. Практичне використання суб'єктами державного та

регіонального управління концепції ІЯЛР збагачує керівництво новими методичними підходами, які можна використовувати для обґрунтування стратегічних напрямів розвитку, для побудови якісно нових, адекватних інноваційному типу розвитку, моделей регіональної політики.

Зокрема, концепція інноваційної якості людських ресурсів передбачає, що реалізація державної інноваційної політики має починатися з інвестицій в людину, насамперед, в її освітню підготовку. Запровадження у національну систему освіти європейських та світових стандартів тісно пов'язане із наближенням до європейських стандартів регіональних рівнів: доступу до навчання; якості освіти; її безперервності.

Особливе місце у складі категорії «інтелектуальний потенціал» займають два субпотенціали: освітній і науковий, оскільки наука й освіта - дві стратегічні галузі збільшення якісної складової людського капіталу, від яких залежить формування й ефективний розвиток економіки знань. Президент Академії наук Китаю Лі Теїн зазначає, що «душа «економіки знань» - безперервне прагнення до нового, а джерело її сили є освіта» [21, с. 504].

Інтелектуальний потенціал - ключовий фактор формування економіки, яка заснована на знаннях, і саме від того, наскільки активно відбувається процес відтворення інтелекту і знань, залежить якість і темпи розвитку всього суспільства. Ефективне накопичення і використання інтелектуального потенціалу країни і суспільства може і повинно забезпечуватися за рахунок застосування різних інструментів як державного, так і приватного характеру, таких як забезпечення постійного розвитку творчих здібностей особистості на всіх рівнях системи освіти; створення сприятливих умов для того, щоб освіта максимально відповідала майбутній спеціальності, у тому числі шляхом функціонування інститутів додаткової освіти і центрів підготовки, перепідготовки і розвитку людських ресурсів; удосконалення інфраструктури у сфері інформації і нових технологій тощо.

Література

1. Экономика, основанная на знаниях: учебное пособие/ под общ. ред. А.Л. Гапоненко. – М.: Изд-во РАГС, 2006. – 352 с.
2. Самехов Б.В. Интеллектуальный капитал организации: сущность, структура и основы управления/ Самехов Б.В. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2009. – 156 с.
3. Science, technology and industry outlook: OECD,2008 – <http://www.oecd.org>
4. Задорожный Г.В. Собственность и экономическая власть/ Г.В.Задорожный. – Харьков: Основа,1996. – 144 с.
5. Marshall A. Principles of Economics/ Marshall A. – London Macmillan, 1965. – 110 p.
6. Макконел К.Р., Экономикс: принципы, проблемы и политика: Учебник – 13 изд./ К.Р.Макконел, Е.С.Брю; - М.:Инфра-М, 2001. – 974 с.
7. Human Development Report Ukraine 2008/ Human Development and Ukraine's European Choice. UNDP, 2008. – <http://www.un.org.ua>
8. Нождак Л.С. Демографічні та соціально-економічні чинники формування і використання інтелектуального потенціалу за ринкових перетворень: автореферат дис. на здобуття наук.ступеня канд.екон.наук: спец.08.09.01 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика»/ Л.С.Норджак. – Л., 2003. – 20 с.
9. Отецький В.Л. Зарубіжний досвід захисту та стимулювання розвитку інтелектуальної власності в Україні/ В.Л.Осецький// Соціальна економіка. – 2009. - №1-2. – С.156-164.
10. Багов В.П. Управление интеллектуальным капиталом/ Багов В.П., Селезнев Е.Н., Ступаков В.С. – М.: ИД «Камерон», 2006. – 348 с.
11. Лукичева Л.И. Управление интеллектуальным капиталом/ Л.И.Лукичева. – М.: Омега-Л., 2007. – 552 с.
12. Мальчин Ю.М. Интеллект нації та інтелектуальний капітал: проблеми формування в транзитивному суспільстві// Науковий вісник Академії

муниципального управління, серія «Економіка»/ За ред. Ю.М.Мальчина, Ю.В.Ніколенка – К.,2005. – Вип.1: Національний інтелектуальний капітал як чинник економічного і соціального прогресу. – 573 с.

13. Прощак В.В. Еволюція поглядів на інтелектуальний потенціал у світовій економічній думці// Формування ринкової економіки в Україні: Наук.зб. Львів.ун-ту. – Львів: Інтереко, 2000. – Вип.6. – С. 23-22.

14. Прощак В.В. До питання про зміст поняття «інтелектуальний потенціал» суспільства// Вісник ЛДФЕІ: Зб.наук.статей. Економічні науки. – Львів: ЛДФЕІ, 2001. – №2. – С. 80-85.

15. Прощак В.В. Інтелектуальний потенціал України в умовах ринкової трансформації економіки: автореферат дис. на здобуття наук.ступеня канд.екон.наук: спец.08.01.01 «Економічна теорія»/ В.В.Прощак. – Л., 2002. – 20 с.

16. Кадровый потенциал наукоемких производств: пути выхода из кризиса/ О.В.Николаев. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2005. – 230 с.

17. Иванцов В.А. Интеллектуальный потенциал, факторы его использования// Казанский гос. фин.-эк. институт. – Казань. – 2003. – С. 3.

18. Бендиков М. Интеллектуальный капитал в оценке предприятий. – <http://www.lesforum.ru>

19. Корнеєва Т.М. Роль інтелектуального капіталу у підвищенні конкурентоспроможності кластеру/ Т.М.Корнеєва // Економічні інновації. Випуск 36. – Одеса: Інститут проблем ринку та економічно-екологічних досліджень НАН України. – 2009. – С. 112-120.

20. Пронина И. Соотношение понятий «интеллектуальный капитал», «интеллектуальная собственность», «нематериальные активы» в российском и международном законодательстве/ И.Пронина// Интеллектуальная собственность. Промышленная собственность. – 2008. - №6. С. 44-51.

21. Ли Теин. Размышления об экономике знаний/ Ли Теин// Поиски направлений реформы и политики открытости. Т.2. – М., 2002. – С. 503-510.